

Sven Bislev:

Multinationale selskaber i Sydafrika

1. Et attraktivt investeringsområde

I 1962 besluttede Mexico sig for at erstatte importerede personbiler med indenlandsk producerede. En høj told på importerede biler, og en række traditionelle skattefordele til investorer i bilindustrien førte til oprettelsen af 15 nye bilfabrikker i landet i løbet af relativt kort tid. Det viste sig imidlertid, at fabrikkerne opererede med en lidet rationel teknologi, at deres produktion kun dækkede det mexikanske marked, og at bilernes priser på grund af den høje told blev sat meget højt i forhold til, hvad en bil kunne produceres til i USA. Affæren kostede Mexico hundreder af millioner dollars.¹⁾

I Sydafrika besluttede man i 1961 at gøre noget ved det forhold, at de eksisterende bilsamlefabrikker anvendte 87,5% importerede dele i produktionen. Man lavede et importkontrollsystem, hvorefter kun biler med først 45% (1964), senere 55% (1967) lokalt fremstillet indhold kunne forsynes med de resterende importerede dele. For at nå op på kvoten var det nødvendigt, at der etableredes en produktion af de teknologisk mest avancerede dele af bilerne i Sydafrika. Og en sådan produktion etableredes - midt i 60'erne investerede Ford, GM, Mercedes-Volkswagen, BMC, Renault, Fiat, Toyota m.fl. over 1½ mia. \$ i sydafrikanske produktionsanlæg. Sådanne investeringer hjælper på en betrængt betalingsbalance - og med pengene kommer en teknologi, som er bydende nødvendig for en industriel kapital under hastig udvikling som den sydafrikanske. Også beskæftigelsen går i vejret: fra 1961 til 1963 voksede beskæftigelsen i bilsamleindustrien med 55%. I 1969 eksporterede transportmiddelindustrien (som også inkluderer flyfabrikker, skibsværfter m.m.) for 34 mill. \$. En del deraf var biler, som især eksporteres til andre afrikanske lande.²⁾

1) F. Brun og J. Hersh, Kapitalismens Udviklingssystem, Kbh. (Gyldendal) 1972, pp. 91 f.

2) R. Horwitz, The Political Economy of South Africa, London (Weidenfeld & Nicholson) 1969, pp. 326, 364 f.

Sven Bislev:

Multinationale selskaber i Sydafrika

1. Et attraktivt investeringsområde

I 1962 besluttede Mexico sig for at erstatte importerede personbiler med indenlandsk producerede. En høj told på importerede biler, og en række traditionelle skattefordele til investorer i bilindustrien førte til oprettelsen af 15 nye bilfabrikker i landet i løbet af relativt kort tid. Det viste sig imidlertid, at fabrikkerne opererede med en lidet rationel teknologi, at deres produktion kun dækkede det mexikanske marked, og at bilernes priser på grund af den høje told blev sat meget højt i forhold til, hvad en bil kunne produceres til i USA. Affæren kostede Mexico hundreder af millioner dollars.¹⁾

I Sydafrika besluttede man i 1961 at gøre noget ved det forhold, at de eksisterende bilsamlefabrikker anvendte 87,5% importerede dele i produktionen. Man lavede et importkontrollsystem, hvorefter kun biler med først 45% (1964), senere 55% (1967) lokalt fremstillet indhold kunne forsynes med de resterende importerede dele. For at nå op på kvoten var det nødvendigt, at der etableredes en produktion af de teknologisk mest avancerede dele af bilerne i Sydafrika. Og en sådan produktion etableredes - midt i 60'erne investerede Ford, GM, Mercedes-Volkswagen, BMC, Renault, Fiat, Toyota m.fl. over 1½ mia. \$ i sydafrikanske produktionsanlæg. Sådanne investeringer hjælper på en betrængt betalingsbalance - og med pengene kommer en teknologi, som er bydende nødvendig for en industriel kapital under hastig udvikling som den sydafrikanske. Også beskæftigelsen går i vejret: fra 1961 til 1963 voksede beskæftigelsen i bilsamleindustrien med 55%. I 1969 eksporterede transportmiddelindustrien (som også inkluderer flyfabrikker, skibsværfter m.m.) for 34 mill. \$. En del deraf var biler, som især eksporteres til andre afrikanske lande.²⁾

1) F. Brun og J. Hersh, Kapitalismens Udviklingssystem, Kbh. (Gyldendal) 1972, pp. 91 f.

2) R. Horwitz, The Political Economy of South Africa, London (Weidenfeld & Nicholson) 1969, pp. 326, 364 f.

De fleste u-lande er afhængige af multinationale selskaber - afhængige af kapital til større produktive investeringer, fordi bistanden og lånene overvejende går til infrastrukturelle anlæg, fordi den indenlandske kapital ikke kan magte det nødvendige kapitalminimum i de fleste industrier, og fordi f.eks. internationale institutioner som Verdensbanken og IMF sætter som betingelse for bistand, at der gives gode kår for udenlandske investorer. De er også afhængige af multinationale selskabers teknologi - fordi de ikke selv har eller på anden måde kan skaffe sig den tekniske viden, der er nødvendig for at fremstille en lang række moderne industriprodukter.

De fleste u-lande er også afmægtige over for udenlandske selskaber, fordi de simpelthen står for svagt over for dem. De har ikke andet at lokke med end et lille indenlandsk marked, skattefordele, som gives i alle nabolande og et meget mangelfuldt infrastrukturel system, som kan gøre det særdeles besværligt at etablere en produktion. Derfor kan de ikke stille krav til de udenlandske storselskaber, der tilbyder at investere.

Eksemplet med bilindustrien viser, at Sydafrika er i stand til at udnytte de multinationale selskabers investeringslyst til fordel for landets egen økonomiske vækst. Sydafrika er i den forstand noget ganske særligt i Afrika: et land med en stor del veluddannede indbyggere, en omfattende og højt udviklet industri, et velfungerende infrastrukturel system og et effektivt lidet korrupt statsapparat. Det har langt de bedste betingelser for at tiltrække udenlandske investeringer, og det har benyttet dem: hvis man lægger direkte og indirekte investeringer sammen og måler den totale kapitaltilstrømning til Sydafrika i forhold til den samlede indenlandske bruttoinvestering, får man andele fra 0 til 35% i efterkrigstiden. De små andele findes i perioder, der er præget af politiske kriser; totalen for 1946-70 er ca. 8%.³⁾ De direkte investeringer var i 1970 på ca. 39 mia. kr., i 1973 var de vokset til 57 mia. og i 75 til 89 mia. kr.

Deres fordeling på oprindelsesland var med nogle forbehold således:

3) Sv. Bislev, Baggrund for Apartheid, Århus (utr.) 1975, p. 170.

Tabel 1⁴⁾

(1R = ca. 10 kr.)

	1970	1975
£-område	2,6 mia. R	4,5 mia. R
\$-område	0,7 -	1,7 -
Vesteuropa		
(særlig BRD og Frankrig)	0,6 -	2,7 -
Andre (f.eks. Japan)	0,04 -	
Total	3,9 mia. R	8,9 mia. R

I 1975 var der 494 amerikanske datterselskaber i Sydafrika, 630 engelske og 132 vesttyske og 85 franske. Japan har opretholdt et officielt forbud mod direkte investeringer i Sydafrika, men der fandtes alligevel 70 helt eller delvist ejede japanske datterselskaber i sydafrikansk industri.⁵⁾ Det seneste skud på stammen er et israelsk firma, Tardiran, som har etableret en filial, Rosslyn nær Pretoria. Tardiran er specialist i våbenproduktion.

De indtjente profiler står sig godt i sammenligning med profitniveauerne andre steder. Engelske selskaber har i de senere år opnået en gennemsnitsprofit på 12% i Sydafrika, mod et gennemsnitligt profitniveau på 9%. Amerikanske investeringer har kunnet indtjene omkring 17%, mod 11% i gennemsnit for andre områder. Tyske firmaer har tjent 18%.⁶⁾

Foruden den høje udviklingsgrad, som karakteriserer Sydafrika som et samfund på vej fra perifer til central status i kapitalismen (økonomisk betragtet), og det høje profitniveau, er to andre ting karakteristiske og af betydning for de udenlandske storforetagenders investeringstilbøjelighed: billig arbejdskraft og stor statslig deltagelse i industrien.

4) R. First e.a., The South African Connection, London (Temple Smith) -72, pp. 330 f. Revolutionary Communist, London 1976, nr. 5, p. 51. The Sun (USA) 18/6-76, Guardian (London) 18/9-76 og African Development (London) okt. -76.

5) Anti-Apartheid News, London dec. -76, African Devlpt., June -75, Frankfurter Rundschau 9/12-76. Særlig amerikanske investeringer er vokset stærkt, fra 174 datterselskaber i 1970 (Kontakt, Mellemfolkeligt Samvirke 1975/76, nr. 5, p. 19) til de 494 i -75.

6) First e.a., op.cit., pp. 333, 336. Der Spiegel 28/6-76.

2. Den billige arbejdskraft

Væksten i motorsamleindustriens personel fra 8.748 til 13.616 i årene 1961-63 førte til en ændret fordeling af arbejdet mellem de forskellige racegrupper således:

	alle ansatte/i produktion		
	1961	1962	1963
hvide	52,1%	41,7%	34,2%
farvede	27,6%	40,6%	49,0%
afrikanere	20,3%	17,7%	16,8%

En faglig voldgift bedømte ud fra disse tal, at der var fare for de hvide arbejderes beskæftigelse og bestemte derfor, at alt overvågnings- og kontrolarbejde og alt svejsearbejde skulle reserveres hvide arbejdere. Ingen hvid arbejder måtte erstattes af en farvet, og ingen farvet af en afrikaner. Der fastsattes bestemte procenter for, hvor mange hvide arbejdere der skulle ansættes i produktionen, satser hvis højde afhang af lokaliteten, og som for en japansk fabrik i grænseregionen til en Bantustan var = 0.⁷⁾

Problemet var blevet rejst af en "hvid" fagforening, som ikke var forhandlingsberettiget over for arbejdsgiveren, men som i kraft af en lov, som skal sikre hvide arbejderes beskæftigelse, lønninger og levestandard, alligevel kunne rejse sagen effektivt. De afrikanske (og farvede) arbejdere kunne ikke gøre noget, for de har ikke lov til at danne fagforeninger. Deres foreninger kan ikke blive forhandlingsberettigede under det eksisterende, statsnormerede lønforhandlingssystem, og de må ikke virke politisk for bedre kår for den afrikanske befolkning på grund af lovene mod "Terrorisme" og "Kommunisme".

På grund af denne undertrykkelse af afrikanernes foreninger er der enorme lønkløfter mellem afrikanske og ikke-afrikanske arbejdere fra 1:20 i minerne til 1:8 i industrien. Afrikanerne har ingen politiske rettigheder og i de områder, hvor de i det hele taget må bo - Bantustans - og som har et formelt selvstyre, er det politiske liv gennemsyret af direkte og indirekte kontrol fra de hvides statsapparat.

7) Horwitz, op.cit., p. 328.

I 1973 indtjente fra 17 til 55% af de afrikanske familier i forskellige byområder mindre end et beløb, defineret som subsistensminimum af University of South Africa. Beløbet var på 6-700 kr. om måneden for en familie i et større byområde. For 8-900 kr. kunne familien (fem mennesker) opnå en ifølge universitetet "human levestandard". Under det niveau lå fra 27 til 66% af de afrikanske familier. Samtidig her de hvide en levestandard, som ligger blandt verdens højeste: 25% af den hvide befolkning eller 50% af de, som havde en indkomst i det hele taget, tjente over 20.000 kr. om året.⁸⁾

Et velorganiseret undertrykkelsesapparat holder dette system vedlige og sørger for, at der fra afrikanernes side ikke kan gennemtvinges lønkrav eller krav om uddannelses- og avancementsmuligheder, som truer den etablerede sociale orden. En orden, som altså giver de hvide en meget høj levestandard, men som også gør det særdeles profitabelt for udenlandske investorer at operere i landet.

En journalist fra Guardian har forsøgt at finde størrelsen af de lønninger, som engelske firmaer i SA betaler deres sorte ansatte. Informationer var vanskelige at få, men hans oplysninger indicerede, at ingen af dem havde minimumslønninger over eksistensminimum.⁹⁾ Den lange debat omkring ØK's lønninger endte med, at kompagniet dokumenterede lønninger, der lå omkring de forskellige mål for sultegrænsen.¹⁰⁾

3. Den statslige deltagelse i industrien

Det, der bar Sydafrika frem fra et hengemt og halvgemt hjørne af det engelske koloniimperium i midten af det 19. århundrede til et betydningsfuldt finanscentrum i begyndelsen af det 20., var guldproduktionen. Den startede i 1880'erne og fik hurtigt et omfang, som var af væsentlig betydning for den internationale forsyning med guld som betalingsmiddel. Finansieringen af minedriften skete mest fra Londons City, hvorfra store mængder

8) A Survey of Race Relations, 1973, SAIRR Joh.burg 1974, pp. 200 f. 212.

9) First e.a., op.cit., pp. 147 ff., Afrique-Asie (Paris) 14/5 -73.

10) Danmarks Aktier i Apartheid og Kompagni, Århus (Kirkernes Race-program, 1974, pp. 44 ff.

kapital strømmede til Johannesburg i form af porteføljeinvesteringer. De selskaber, som dannedes til guldudvindingen, var lokaliserede i Sydafrika, og således er det stadigvæk: I 1965 gik kun 23% af de udbetalte dividender til udlandet, mod knap 50% efter anden verdenskrig - et tegn på at stadig flere af aktierne er på sydafrikanske hænder. Alligevel har guldminerne suget betydelige mængder udenlandsk kapital til landet, indtil 1960 godt 1,2 mia. R, d.v.s. 12 mia. kr.¹¹⁾

Men guldmineindustrien var en enklave i samfundet, og dens udviklingseffekter på økonomien som helhed var for små. Den politisk stærkeste klassefraktion, en alliance af bønder, mellemlag og småborgerskab, brugte derfor statsmagten til, fra 1920'erne og fremefter, at igangsætte en industriel udvikling. Med statslig kapital - og den smule privat kapital, som var villig til at deltage - opbyggede man en produktion i brancher, som er vigtige for infrastrukturen: jern- og stålværker, elektricitetsværker, kulminer, kemisk industri m.m. I 1940 dannedes IDC, Industrial Development Corporation, som en koordinerende og initierende organisation for den statslige deltagelse i industrien. Regeringen og "public corporations" stod i 1970 for omkring 46% af de indenlandske bruttoinvesteringer.

Mange af pengene til disse statslige investeringer har været lånt i udlandet, en tendens som er taget til på det sidste. I løbet af de første 10 måneder af 1976 lånte amerikanske banker \$ 693 mill. til Sydafrika - hovedsageligt til public corporations, deriblandt et rekordstort lån på 200 mill. \$ til ESCOM, elektricitetsselskabet.¹²⁾ En amerikansk undersøgelsesgruppe opgiver, at amerikanske banker har 2 mia. \$ tilgode i SA;¹³⁾ Den sydafrikanske regering har i -76 opgjort sin udlandsgæld som følger:¹⁴⁾

D-Mark	1.100 mill.	£	10.3 mill.
US \$	470 -	EC enh.	16.3 -
Schw.fr.	150 -	Europ.	
Holl.guild.	22,5 -	curr.units	23 -

11) Bislev, op.cit., p. 162.

12) Africa News, London 18/10-76.

13) Information 21/12-76.

14) Financial Mail, Joh.burg -76.

Totalen, i sydafrikanske Rands: 1 mia. R (ca. 10 mia. kr.). Det er af størrelsesordenen 12% af det årlige statsbudget. Det meste af gælden stammer fra lån, som er anvendt til at finansiere infrastrukturprojekter med. Infrastrukturudbygningen har været hastig på det sidste, hvilket ses af væksten i regeringens gæld:

1969	100 mill. R	som procent af BNP:	0,8%
1971	300 mill. R	- - - -	: 2,5%
1976	1000 mill. R	- - - -	: 5,5%

Sydafrika er også en flittig låntager i BRD og IMF, lånte således 400 mill. R (4 mia. kr.) fra IMF i perioden nov. 75 - nov. 76.¹⁵⁾

Det forcerede udbygningstempo for infrastrukturen og for den industri, den skal tjene, har på den ene side medført kroniske betalingsbalanceproblemer, som ikke engang en årlig guld-eksport på 7-8 mia. kr. har kunnet klare. Underskuddet skyldes en stor import af produktionsmidler, idet den sydafrikanske industri ikke er fuldt udviklet i alle brancher, og en import af udenlandske råstoffer, særlig olie.

På den anden side har udbygningen medført, at investeringsklimaet for udlændinge er forblevet positivt i en periode, hvor dels nationaliseringer står på dagsordenen mange steder, dels en omfattende politisk uro kunne forventes at have rystet tilliden til Sydafrikas stabilitet. Men Sydafrika er - sammen med Brasilien og Sydkorea - et af de få steder, hvor amerikanske investeringer for tiden forøges.¹⁶⁾ Store nye projekter er på vej, såsom et \$ 300 mill. jern- og titanium mineforetagende med 30% statslig sydafrikansk deltagelse (IDC), 30% Afrikaaner-kapital (Rembrandt-gruppen) og 40% amerikansk kapital (Kennecott Copper).¹⁷⁾ Caltex vil fordoble SA's raffinaderikapacitet med en \$134 mill. raffinaderiudvidelse.¹⁸⁾ BP vil forøge sine investeringer i SA med £ 250 mill. inden for de næste 5 år, idet selskabets sydafrikanske filial går ind i kulbranchen.¹⁹⁾

15) South African Digest 19/11-76.

16) Ibid., 9/7-76.

17) Southern Africa, N.Y., May -76.

18) The Sun, 18/6-76, cfr. Afr. Dvlpt., Aug. -76.

19) Guardian 18/9-76, cfr. Afr. Dvlpt., Dec. -76.

4. Staten og den udenlandske kapital

Regeringen samarbejder ofte med udenlandsk kapital i opbygningen af nye industrier - og her er det selvfølgelig de største multinationale koncerner, som kan levere den mest avancerede teknik, der er efterspurgt. De er også mest eftertragtede som partnere i opbygningen, hvor der stilles store kapitalkrav. Således har som nævnt BP - engelsk oliefirma med 68% regeringsinteresser - fællesforetagender med den sydafrikanske regerings IDC inden for kemisk industri i Sydafrika. Rio-Tinto (UK), Fisons (UK) og British and Cw. Shipping Co. har i andre brancher. Og en række amerikanske giganter er involveret i projekter som rummer deltagelse fra enten den traditionelle storkapital i Sydafrika (gruppen omkring Anglo-American/De Beers) eller fra den nye sydafrikanske kapital, Afrikanernationalisternes kapital. Denne er bygget op med basis i nogle nationalistiske (og det vil i denne sammenhæng sige fascistiske) kulturelle organisationer, opsparingsforeninger, politiske foreninger og rent kommercielle foretagender. Den er blevet stærkt tilgodeset, efter at de rabiate nationalister kom til magten i 1948/49 og deltager hyppigt i projekter sammen med de statslige finans- og produktionsorganisationer.²⁰⁾

Franske og tyske firmaer har investeret flittigt i den statsligt kontrollerede del af den sydafrikanske økonomi - som udtryk for, at de sikreste foretagender findes i disse dele. Det drejer sig især om infrastrukturelle foretagender som dæmninger og elektricitetsværker - for Frankrigs vedkommende desuden våbenindustri (udvikling af Cactus-missilet) og for Tysklands atomindustri (Siemens' og Krupps deltagelse i udviklingen af reaktoren i Pelindaba, en forsøgsstation). Japan har også deltaget i infrastrukturelle projekter i Sydafrika, bl.a. i forbindelse med uranberigelse for Pelindaba, og med dæmningsprojekter.²¹⁾

Regeringens politik over for de udenlandske selskaber var i 1960'erne en tiltrækningspolitik: lav indkomstskat for ikke-fastboende virksomhedsledere, lav selskabsskat, tilladelse til udførsel af overskud m.v. - traditionelle investeringsfordele

20) Oplysninger om sammenfletning i Rev. Communist, op.cit., og First e.a., op.cit., pp. 32 f., 135 ff.

21) Afr. Dvlpt., June -75.

i en situation, hvor det gælder om at igangsætte en industriel udvikling. Efterhånden som infrastrukturen er udbygget, og det industrielle miljø er blevet bedre (det vil især sige, at der indenlandsk produceres flere og flere produktionsmidler), har man kunnet stramme politikken og indføre valutakontrol, bl.a. med hjemtagning af profitter. Kontrollen er dog ikke noget forbud, og der er udbygget nye fordele, såsom en aktiv statslig politik m.h.t. at dirigere arbejdskraften til de steder, hvor industrien ønsker den, og at udbygge infrastruktur efter samme lokaliseringsprincip. Således besluttede den sydafrikanske regering i -71 at bygge 500 miles elektrisk jernbane fra et japansk investeringsprojekt, en jernmine, ud til kysten.²²⁾

Den sydafrikanske regering arbejder stadig aktivt på at få flere vesteuropæiske investeringer - men den kan gøre det med stadigt større selvtillid, som i flg. annonce, indrykket af den sydafrikanske ambassade i det engelske *The Banker*:

"In 1974 the average American company enjoyed a return of 19,4% on its investment in South Africa. The leading US Business Environment Risk Index rated S.A. among the top ten investment markets in the world. While in a recent survey amongst a thousand top British Industrialists South Africa was voted the best investment country in the world. Why not investigate South Africa for yourself?"²³⁾

Samtidig med, at man forsøger at lokke kapital til, fortsætter man bestræbelserne på at styre den. Man opfordrer de udenlandske koncerner til at søge sig indenlandske partnere - en opfordring der i ret stor udstrækning følges. Et voksende antal udenlandske selskaber lader deres aktier notere på børsen i Johannesburg. Og samarbejdspartnere i Sydafrika i form af lokale store foretagender kan også relativt let findes. De er af tre slags:

- den traditionelle britisk tilknyttede storkapital med basis i mineindustrien. Det altoverskyggende eksempel er Oppenheimergruppen, som forbinder guldminer og diamanminer med et voksende engagement i industri, handel og finans.
- den tidligere omtalte Boer-kapital, hvor banken *Federale Volksbeleggings* og forsikringsselskabet *Sanlam* er et

22) *First e.a., op.cit., p. 145.*

23) *Rev. Communists, op.cit., citeret fra The Banker Sept. -75.*

par af hjørnestenene. Rent private foretagender med tilknytning til Boer-kapitalen findes også, særlig A. Ruperts Rembrandt Group (som har investeret en del i andre afrikanske lande), med interesser især inden for nærings- og nydelsesmiddelindustrien.

- IDC og tilknyttede offentlige og halvoffentlige foretagender.

De sydafrikanske kapitalister arbejder aktivt med på at skaffe investeringer til landet. De har dannet en propagandaorganisation, South Africa Foundation, som virker i Vesteuropa (har bl.a. haft en lønnet dansk sekretær i København) og USA. Gennem publicerings- og lobbyvirksomhed søger SAF at forbedre billedet af Sydafrika i den interesserede borgerlige opinion.

Regeringen i Pretoria har for nylig sat specielt ind for at opnå støtte fra et større antal sorte i USA. Man har lejet et amerikansk PR-firma, S. Baron, til at arrangere propagandamøder med indflydelsesrige sorte. En gruppe, man specielt sigter imod, er sorte, ansat på ledende poster i amerikanske multinationale selskaber.²⁴⁾

Til gengæld kæmper nogle sorte imod. Charles Diggs, kongresmedlem, og andre sorte i kongressen har taget en aggressiv linje over for Carter og Vance. De støtter Andrew Young som amerikansk FN-ambassadør og foreslår en sort USA-ambassadør i Pretoria.²⁵⁾

Den løbende propaganda i USA varetages af SAF's repræsentanter, ofte tilknyttede amerikanske forretningsfolk, og af ambassaden og tre specielle informationskontorer. I England er repræsentationen i den offentlige opinion langt stærkere, og den sydafrikanske stat behøver ikke være særlig aktiv. Dens økonomiske og politiske interesser varetages af United Kingdom-South Africa Foundation og af ikke-specialiserede organer som Monday Club (højreorienteret konservativ klub) og British National Export Council. Alle står for en ukritisk fortsættelse af de økonomiske forbindelser med SA, og de har i det store og hele haft succes. Deres største tid havde de i 1971, da en konservativ engelsk regering

24) Afr. Devlpt., Nov. -76.

25) Daily Telegraph, 9/12-76.

blev udnævnt, som havde ikke mindre end otte kabinetsministre med intime økonomiske forbindelser til Sydafrika.²⁶⁾

5. Politiske effekter i Sydafrika af MNC's tilstedeværelse

Spørgsmålet om effekterne af, at der opererer multinationale selskaber i Sydafrika, er blevet berørt i det foregående, hvad den økonomiske side af sagen angår. Det generelle indtryk - som ikke hviler på nogen dybtgående økonomisk analyse²⁷⁾ - er, at Sydafrika, i kraft af den nationale industrielle kapitalers udviklingsgrad og den høje grad af statslig involvering, er i stand til at drage "fordel" af de multinationale selskabers investeringer - fordel i form af at industrikapitalens udvikling fremmes væsentligt.

Det er vanskeligt at sondre denne økonomiske fordel fra de politiske effekter, fordi opnåelsen af den økonomiske fordel er fuldstændig afhængig af politiske forudsætninger, særlig:

1. den intensive statslige styring, som forhindrer MNC's i at koncentrere sig udelukkende om ekstraktiv industri og som sikrer, at national kapital ikke fortrænges fra de produktive sektorer.
2. det rigide politiske herredømme, som begrænser dannelsen af et vellønnet arbejderaristokrati til at omfatte de få hvide lønarbejdere. Den resterende del af arbejdskraften disciplineres effektivt. Også den almindelige parlamentariske proces er styret i Sydafrika, hvor ytringsfrihed, uafhængige domstole og personlig sikkerhed kun eksisterer for de hvide - og kun i meget begrænset omfang.

Disse to basale politiske træk ved den sydafrikanske stat

26) First e.a., op.cit.

27) Emnet har ikke været analyseret specielt - men en del studier, foretaget i England af en gruppe eksilsydafrikanere, tyder i denne retning. Deres analysearbejde drejer sig mest om at bearbejde a) den særlige sydafrikanske klassestruktur, b) guldminerens betydning, og c) karakteren af det statslige industrialiseringsprogram. Se f.eks. artikler af hhv. H. Wolpe i *Economy and Society* 1974 og 1976, M. Morris, sammesteds og i *Marxistisk Antropologi* 1976, "M. Williams" i *Bulletin of the Conference of Socialist Economists* 1975 og M. Legassick i *Journal of Southern African Studies* 1975 og 1976.

er udtryk for "totalkapitalens" interesse - det er politiske strukturer, som er nødvendige for at opretholde det kapitalistiske system i Sydafrika. Uden den statslige styring havde der ikke været nogen kapitalistisk udvikling af betydning i SA, og uden det rigtige eller fascistoide politiske herredømme havde det ikke været muligt at opretholde et forholdsvist højt og stabilt tempo i denne udvikling. Sydafrika er på vej fra at være en underudviklet, perifer samfundsformation til at være en del af det kapitalistiske centrum, og denne proces ernæres af de ekstra høje profitter, som en fascistoid repression af størstedelen af arbejderklassen kan give; og som kun den kan give, hvis samfundet i overgangsperioden skal holdes inden for kapitalismens rammer. Samtidig betyder denne fascistiske overgangsstrategi, at det interne marked og den hjemlige arbejdskraftkvalifikation underkastes begrænsninger, som nødvendiggør en stærk afhængighed af udlandet. Deraf den store satsning på udenlandske investeringer.

Den fascistoide politik er på samme tid som den er "totalkapitalens" politik udtryk for småkapitalens særlige interesse - og det er småkapitalen, som har været den ledende kraft i den alliance, som konkret har sat Apartheid-politikken igennem. Den mindre kapital er i højere grad end den store afhængig af statens disciplinering af arbejderklassen og dens tilvejebringelse af almindelige produktionsbetingelser.

Storkapitalens særinteresser stemmer derimod ikke overens med denne politik: i det omfang den store kapital også er den kapital, der har den højeste organiske sammensætning - og det er nok rigtigt som generel tendens - kan den bedre bære en traditionel centerkapitalistisk reformstrategi, som indebærer relativt vidtgående indrømmelser til arbejderklassen, såvel politisk som økonomisk.

Der er derfor opstået en konflikt omkring Apartheid-politikken i nogle år efter -48 institutionaliseret i modsætningen mellem det detroniserede United Party og det regerende Nasjonale Party, men i den senere tid nærmere lokaliseret i modsætningsforholdet mellem Progressive Party og de to andre større partier. Den seneste økonomiske udvikling har skærpet dette modsætningsforhold, idet Sydafrika er løbet ind i en karakteristisk stagflationstendens: inflationen løber stærkt, men den økonomiske vækst er

sløjet betydeligt af - fra et årligt gennemsnit i hver tiårsperiode fra 1919 til 1969 på fra 5 til 6% i faste priser, er nationalindkomstens vækstrate nu nede på et par % årligt.

Som hovedårsager til dette angives²⁸⁾ regeringens to ambitiøse programmer: infrastrukturprogrammet, der som nævnt har været uhyre kapitalkrævende, og som har forøget regeringens gældsforpligtelser over for udlandet til de nuværende ca. 1 mia. R. Det årlige statsbudget er på ca. 8 mia. R. Som det andet væsentlige udgiftsområde angives forsvaret, der for finansåret 1976-77 tegner sig for ca. 17% af statsbudgettet. Det er fra 1972/73 til 1976/77 mere end tredoblet: fra 344 mill. til 1350 mill. R. Forsvarsstyrken er fordoblet i perioden fra 110.000 mand under våben i -73 til over 200.000 i -76.²⁹⁾

Forklaringen skal selvfølgelig kombineres med de relevante pris- og kapitalbevægelser på verdensmarkedet. Her er den vigtigste faktor for Sydafrika guldprisen. Den har efter at være steget i to omgange over for dollar i begyndelsen af halvfjerdserne vist en stagnerende tendens, som ikke engang to successive devalueringer har kunnet overvinde. Kapitaltilstrømningen til Sydafrika viser derimod ikke nogen mærkbar svækket tendens, ikke engang i forbindelse med de sortes oprørsforsøg i Soweto. Da massakrerne i Langa og Sharpeville fandt sted i 1960 reagerede den internationale kapital med at trække sig ud. Men i denne omgang har der kun været sporadiske bevægelser - formentlig som udtryk for en realistisk vurdering af, hvor lidt organisation der stod bag optøjerne i de sortes områder.

Over for den fascistiske drejning af Apartheidpolitikken har de multinationale selskabers holdning altid været reserveret: de har ikke ment at have brug for den massive undertrykkelse. Det mest kendte eksempel er Sydafrikas egen multinationale kapitalist Harry Oppenheimer, som i mange år har stået bag det relativt liberale Progressive Party, som i en humanistisk ideologies terminologi har manifesteret sig som modstander af alle unødvendige aspekter af Apartheid: mindre politibrutalitet, gradvise politiske rettigheder til afrikanerne, bedre sociale vilkår og mindre

28) Anti-Apartheid News, London Dec. -76.

29) Ibid., samt Southern Africa, N.Y. May -76 og Afr. Devlpt. Apr. -76

rigid gennemførelse af bantustan- og passystemerne har været deres politik.

Gennem de amerikansk baserede multinationale selskaber har der lejlighedsvis været søgt ført en direkte oppositionel politik på arbejdsmarkedsområdet. Det bedst kendte eksempel er Polaroid, hvis sorte arbejdere i USA krævede, at koncernen trak sig ud af Sydafrika, specielt med henvisning til at Polaroid udstyr blev solgt til den sydafrikanske regering for at bruges i produktionen af de forhadte pas, der er årsag til titusindvis af arrestationer af sorte hvert år. Koncernens ledelse svarede med at sende et undersøgelseshold til Sydafrika, og holdet anbefalede, at koncernen dels stoppede salget til regeringen, dels hævede lønnen til sine afrikanske arbejdere. Desuden skulle den bidrage til en uddannelsesfond for afrikanske arbejdere. Et sådant program skulle betragtes som et eksperiment, og hvis det ikke lykkedes, skulle Polaroid trække sig ud.

Polaroid hævede faktisk lønningerne, forbedrede avance- mulighederne for dets sorte ansatte og betalte ret betydelige summer til afrikanske arbejderes uddannelse. Men firmaet forblev inden for de lovmæssige rammer for Apartheid, som forbyder, at sorte arbejder i overordnede positioner i forhold til hvide - og der var ikke nogen mærkbar spredningseffekt i andre firmaer af Polaroids initiativ, der således kun berørte dets egne godt 150 sorte ansatte.³⁰⁾

Det samme blev tilfældet, da Barclays Bank (engelsk) indførte 'lige løn for lige arbejde' for alle ansatte. Eksemplet blev kun fulgt af Standard Bank og IBM - og princippet kan efter sydafrikansk lov ikke strække dertil, at alle udfører samme arbejde. I en bank må sorte ansatte kun ekspedere sorte kunder, og de skal arbejde adskilt fra de hvide ansatte.³¹⁾

Donationer fra multinationale selskaber til sociale formål til fordel for afrikanere er ikke ualmindelige; i 1973 tilbød Mobil Oil KwaZulu (d.v.s. myndighederne i zuluernes bantustan) 10.000 R. pr. år i 5 år til udviklingsformål. General Motors har givet 400.000 R til anlæg af sportsfaciliteter i Port Eliza-

30) First e.a., op.cit., pp. 193 ff.

31) Ibid., pp. 200 ff.

beth, og tilbudt bystyret et $\frac{1}{2}$ mill. R. lån til boligformål for farvede. Kellogs oprettede et legatsystem for børn af firmaets sorte ansatte. Siemens har en sygekasseordning for visse sorte ansatte og en pensionsfond for alle. Det engelske Slate Walker Securities meddelte i -73, at det ville uddele gratis mælk til børnene af dets ansatte, at det ville forøge sine investeringer i boliger væsentligt, og at det ville bygge tolv skoler på selskabets jord. Sygehjælpsordningen ville blive væsentligt forbedret.³²⁾

Disse ordninger indebærer en forbedring af de ansatte afrikaneres vilkår - men for det første altså kun for disse ansatte. De ansatte i mindre virksomheder får ingen gavn deraf, de mister måske endda den solidariske støtte i politiske kampe fra de bedrestillede. Og de (juli -76) 20% arbejdsløse³³⁾ har heller ingen gavn af det. Endelig ligger der ikke nogen opposition til regeringens politik i disse forbedringer - regeringen tager med kys hånd mod donationer, som hjælper den med at virkeliggøre planen for Separate Development, som er et omfattende udviklingsprogram, der til sin virkeliggørelse kun mangler - penge. Særlig penge til uddannelses- og boligformål. Også South African Foundation har været fremme med de liberaliserende toner - organisationens formand har foreslået at holde igen med de mange arrestationer, og at job-reservationen blev slækket lidt hurtigere. Mod dette reagerede den "verkrampede" fraktion af nationalistpartiet stærkt, mens den "verligte" fraktion (som dominerer regeringen) tog godt imod forslagene.³⁴⁾ Samme forskellige holdning inden for regeringspartiet eksisterer over for Oppenheimers "liberalisme". I juli -73 annoncerede regeringen, at man ville søge at gøre paslovenes administration mindre restriktiv, og i løbet af -76 har man på et par punkter slækket på "petty Apartheid", d.v.s. adskillelsen af racerne på diverse offentlige anlæg. Disse relative liberaliseringer er udtryk for, at regeringen i stadig højere grad retter ind efter storkapitalen, som er på vej mod at blive den dominerende kapitalfraktion.

32) Alle eksempler er fra Survey of Race Relations, op.cit., pp. 188ff

33) Financial Mail, Joburg 16/7-76.

34) First e.a., op.cit., pp. 229 f.

6. Politiske effekter på det mellemstatslige niveau af MNC's involvering i Sydafrika

De multinationale koncerner er velegnede til en række former for internationale politiske kontakter, især de der ikke tåler dagens lys, fordi de er udtryk for enten undergravende virksomhed i forhold til eksisterende regeringer (jvf. ITT i Chile), for efterretningsvirksomhed i prekære områder, eller for afprøvning af politikker, som endnu ikke kan gøres officielle.

Ifølge en amerikansk professor³⁵⁾ er anvendelsen af "business corporations" som dække for CIA operationer standard procedure for CIA. Han citerer New York Times for en oplysning om, at 200 CIA agenter anvender et sådant dække. Foruden at kunne bruges som dække for CIA operationer og som kilde til informationer, kan multinationale selskaber og deres udenlandske engagementer være en årsag til - eller i det mindste et argument for - at CIA involverer sig kraftigt i bestemte områder, hvor på den måde mange amerikanske interesser står på spil. Mange topledere i CIA er rekrutterede fra firmaer med udenlandske interesser - ligesom mange andre topbureaukrater i den amerikanske administration.

Amerikanske investeringer vil ifølge Carter blive brugt til at udøve pression for en reformering af Apartheid.³⁶⁾ Og et forlydende vil vide, at massive amerikanske og engelske investeringer vil blive anvendt til at støtte et nyt rhodesisk regime, hvis den Kissingerske plan om installering af et pro-kapitalistisk styre i Rhodesia lykkes.³⁷⁾

Den amerikanske efterretningsaktivitet omkring det sydlige Afrika er for tiden ret massiv. Efter den mislykkede indgriben i Angola koncentrerer man for tiden anstrengelserne omkring Rhodesia, og CIA allierer sig med forretningsinteresser i anstrengelserne for at støtte Kissinger-planen for Rhodesias fremtid. Ifølge Sunday News (Tanzania)³⁸⁾ blev der i oktober -76 afholdt

35) R. Lemarchand, CIA in Africa, Journal of Modern African Studies, 1976, no. 3, pp. 410 ff.

36) Afr. Devlpt., Dec. -76.

37) AFP-telegram af 14/9-76, cit. fra Facts and Reports, Amsterdam.

38) 7/11-76.

et møde om Rhodesia med deltagelse af ansatte i State Department, CIA og repræsentanter for 20 interesserede firmaer. Strategien for indsættelse af et "moderat" regime gælder også for Namibia, hvor CIA ifølge et fortroligt FN-dokument³⁹⁾ er allieret med bl.a. amerikanske forretningsfolk i et forsøg på at få kontrol over udviklingen. Midlerne er allehånde, de involverer undergravende virksomhed i SWAPO, samarbejde med USAID i en undersøgelse af forholdene i Namibia, brug af de sædvanligvis samarbejdsvillige amerikanske afrikaforskere - og "plantning" af diskrediterende oplysninger om Sean McBride, FN's Namibia-højkommissær. CIA antages her også at samarbejde med den sydafrikanske efterretningsorganisation, BOSS.

Rhodesia-problemet involverer også det amerikanske olie-firma Mobil's sydafrikanske filial. Der herskede længe mystik om spørgsmålet, hvorfra Rhodesia trods boykot, embargo og blokade fik sin olie - indtil en del af sløret blev løftet i en undersøgelse af det net af selskaber, som forbandt Mobil-South Africa med Mobil-South Rhodesia.⁴⁰⁾ Nettet involverede det sydafrikanske statselskab SASOL og et regeringsejet aktieselskab i Rhodesia - og dets formål var at umuliggøre dokumentation af den rhodesiske olies oprindelse. Ved afsløringen beordrede Mobil's ledelse en undersøgelse iværksat - men den sydafrikanske filial beklagede: oliedistributionen var omfattet af en sikkerhedslovgivning, og detaljer om den måtte ikke offentliggøres. Ifølge den første undersøgelse er Shell, Caltex, Total og BP involveret i lignende omgørelser af Rhodesiablokaden. I hvert fald for Mobil's Rhodesia-afdeling var affæren profitabel. Indtjeningen steg fra 9,8% af investeringen i -72 til 18,3% i -73.

Også det engelsk-baserede Lonrho mineselskab har brudt Rhodesia-sanktionerne via Sydafrika. Det har, imod engelsk lov, forøget sine investeringer i et par rhodesiske miner, fastslår en officiel engelsk undersøgelse.⁴¹⁾ Lonrho's administrerende direkt-

39) Offentliggjort i Counter Spy (N.Y.) Dec. -76 - jvf. også Sunday Times 21/11-76.

40) Undersøgelsen - her refereret efter Afr. Devlpt., Nov. -76 - er udført af Okhela, en hvid undergrundsgruppe som støtter ANC, og publiceret af en kirkelig organisation.

41) Afr. Devlp., Aug. -76.

tør, "Tiny" Rowland, mener ellers at være forfulgt af det sydafrikanske efterretningsvæsen og sikkerhedspolitik på grund af sin åbent udtrykte modstand mod Apartheid-systemet. I et brev til sin sagfører⁴²⁾ anfører han, at han frygter arrestation, hvis han tager til Sydafrika - en god understregning af et MNC's liberale image over for Apartheid. Modsætningen kan dog ikke være særlig dybtgående, for en notits i African Development et par måneder senere⁴³⁾ fortæller:

"The South African Government has instructed the Lonrho Company to investigate the possibility of establishing a sugar cane project in the KwaZulu Homeland. Discussions ... have already taken place".

Tilfældet Sydafrika viser altså, at de multinationale selskaber er velegnede instrumenter for gennemførelsen af en subversiv politik (underminering af officiel FN-politik), som uden dem ville vække betydelige diplomatiske vanskeligheder. Og gennemfører de multinationale ikke en politik, som de har deres regerings støtte til, vil man ofte finde dem i færd med at gennemføre deres egen udenrigspolitik - som det i hvert fald i et vist omfang har været tilfældet med engelsk-baserede MNC's under Labour-regeringer. Deres forbindelser over landegrænserne gør det omtrent umuligt at gennemføre en international politik, baseret på vedtagelser i FN og sigtende mod at opnå progressive virkninger i omstridte områder.

42) Offentliggjort ibid.

43) Okt. -76.